Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα)

της 15ης Νοεμβρίου 2018*

«Προδικαστική παραπομπή – Ίση μεταχείριση προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής – Οδηγία 2000/43/ΕΚ – Άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ' – Πεδίο εφαρμογής – Έννοια της "εκπαιδεύσεως" – Χορήγηση από ιδιωτικό ίδρυμα υποτροφιών με σκοπό την ενθάρρυνση σχεδίων έρευνας ή σπουδών στην αλλοδαπή – Άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο β' – Έμμεση διάκριση – Χορήγηση των εν λόγω υποτροφιών εξαρτώμενη από την προηγούμενη επιτυχή συμμετοχή, στη Γερμανία, στην κρατική εξέταση πρώτου επιπέδου για νομικές σπουδές (Erste Juristische Staatsprüfung)»

Στην υπόθεση C-457/17,

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Bundesgerichtshof (Ομοσπονδιακό Δικαστήριο, Γερμανία) με απόφαση της 1ης Ιουνίου 2017, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 31 Ιουλίου 2017, στο πλαίσιο της δίκης

Heiko Jonny Maniero

κατά

Studienstiftung des deutschen Volkes eV,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (πρώτο τμήμα),

συγκείμενο από τους R. Silva de Lapuerta, Αντιπρόεδρο, προεδρεύουσα του πρώτου τμήματος, A. Arabadjiev (εισηγητή), E. Regan, C. G. Fernlund και S. Rodin, δικαστές,

γενική εισαγγελέας: E. Sharpston

γραμματέας: R. Șereș, διοικητική υπάλληλος,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζητήσεως της 30ής Μαΐου 2018,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που κατέθεσαν:

– ο H. J. Maniero, εκπροσωπούμενος από τους S. Mennemeyer, P. Rädler και U. Baumann, Rechtsanwälte,

– το Studienstiftung des deutschen Volkes eV, εκπροσωπούμενο από τον E. Waclawik, Rechtsanwalt, καθώς και από τον G. Thüsing, καθηγητή δικαίου,

– η Γερμανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους T. Henze, M. Hellmann και E. Lankenau,

* Γλώσσα διαδικασίας: η γερμανική.

– η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τους D. Martin και B.-R. Killmann,

αφού άκουσε τη γενική εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις της κατά τη συνεδρίαση της 11ης Σεπτεμβρίου 2018,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

1 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 2, παράγραφος 2, στοιχείο β′, και του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ′, της οδηγίας 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής (ΕΕ 2000, L 180, σ. 22).

2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του Heiko Jonny Maniero και του Studienstiftung des deutschen Volkes eV (Ιδρύματος Ακαδημαϊκών Υποτροφιών της Γερμανίας, στο εξής: Ίδρυμα) σχετικά με αγωγή με αίτημα να παύσει και να μην επαναληφθεί η διάκριση την οποία ο H. J. Maniero ισχυρίζεται ότι υπέστη λόγω της ηλικίας ή της καταγωγής του.

Το νομικό πλαίσιο

Το δίκαιο της Ένωσης

3 Οι αιτιολογικές σκέψεις 12 και 16 της οδηγίας 2000/43 αναφέρουν τα εξής:

«(12) Προκειμένου να εξασφαλιστεί η ανάπτυξη δημοκρατικών και ανεκτικών κοινωνιών οι οποίες θα επιτρέπουν τη συμμετοχή παντός, ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, μια συγκεκριμένη δράση στον τομέα των διακρίσεων λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής πρέπει να εκτείνεται πέρα από την πρόσβαση σε δραστηριότητες απασχόλησης και αυτοαπασχόλησης και να καλύπτει τομείς όπως η παιδεία και η κοινωνική προστασία, συμπεριλαμβανομένης της κοινωνικής ασφάλισης και της υγειονομικής περίθαλψης, οι κοινωνικές παροχές και η πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και στην παροχή αυτών.

[…]

(16) Είναι σημαντικό να προστατεύονται όλα τα φυσικά πρόσωπα από διακρίσεις λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής. […]»

4 Το άρθρο 2 της εν λόγω οδηγίας, με τίτλο «Η έννοια των διακρίσεων», ορίζει στις παραγράφους 1 και 2 τα ακόλουθα:

«1. Για τους σκοπούς της παρούσας οδηγίας, η αρχή της ίσης μεταχείρισης σημαίνει την απουσία άμεσης ή έμμεσης διάκρισης λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής.

2. Για τους σκοπούς της παραγράφου 1:

[…]

β) συντρέχει έμμεση διάκριση όταν μια εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική μπορεί να θέσει πρόσωπα συγκεκριμένης φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα πρόσωπα, εκτός εάν η διάταξη, το κριτήριο ή η πρακτική αυτή δικαιολογείται αντικειμενικά από ένα θεμιτό σκοπό και τα μέσα επίτευξης αυτού του σκοπού είναι πρόσφορα και αναγκαία.»

5 Το άρθρο 3 της εν λόγω οδηγίας, το οποίο φέρει τον τίτλο «Πεδίο εφαρμογής», ορίζει στην παράγραφο 1 τα εξής:

«Εντός των ορίων των εξουσιών που απονέμονται στην [Ευρωπαϊκή Ένωση], η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται σε όλα τα πρόσωπα, στον δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα, συμπεριλαμβανόμενων των δημόσιων φορέων, όσον αφορά:

[…]

ζ) την εκπαίδευση·

[…]».

Το γερμανικό δίκαιο

6 Η οδηγία 2000/43 μεταφέρθηκε στη γερμανική έννομη τάξη με τον Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz (γενικό νόμο περί ίσης μεταχειρίσεως), της 14ης Αυγούστου 2006 (BGBl. 2006 I, σ. 1897, στο εξής: AGG).

7 Το τιτλοφορούμενο «Σκοπός του νόμου» άρθρο 1 του AGG ορίζει τα εξής:

«Σκοπός του παρόντος νόμου είναι η αποτροπή ή η εξάλειψη κάθε δυσμενούς διακρίσεως λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, φύλου, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή σεξουαλικής ταυτότητας.»

8 Το άρθρο 2 του AGG, με τίτλο «Πεδίο εφαρμογής», ορίζει στην παράγραφο 1 τα εξής:

«Δυνάμει του παρόντος νόμου, δεν επιτρέπονται διακρίσεις που βασίζονται σε έναν από τους λόγους του άρθρου 1 όσον αφορά:

[…]

7) την εκπαίδευση».

9 Το άρθρο 3 του AGG, με τίτλο «Ορισμοί», ορίζει στις παραγράφους 1 και 2 τα ακόλουθα:

«1. Συντρέχει άμεση διάκριση όταν, για έναν από τους λόγους που παρατίθενται στο άρθρο 1, ένα πρόσωπο τυγχάνει λιγότερο ευνοϊκής μεταχειρίσεως από αυτήν της οποίας τυγχάνει, έχει τύχει ή θα ετύγχανε άλλο πρόσωπο που τελεί σε ανάλογη κατάσταση. […]

2. Συντρέχει έμμεση διάκριση όταν μια εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική ενδέχεται, για έναν από τους λόγους που παρατίθενται στο άρθρο 1, να θέσει ορισμένα πρόσωπα σε μειονεκτική θέση σε σχέση με άλλα πρόσωπα, εκτός εάν η εν λόγω διάταξη, κριτήριο ή πρακτική δικαιολογείται αντικειμενικά από έναν θεμιτό σκοπό, τα δε μέσα επιτεύξεως του σκοπού αυτού είναι πρόσφορα και αναγκαία.»

10 Το άρθρο 19 του AGG, με τίτλο «Απαγόρευση των διακρίσεων στις σχέσεις αστικού δικαίου», προβλέπει στην παράγραφο 2 τα εξής:

«Επιπλέον, δεν επιτρέπεται οιαδήποτε δυσμενής μεταχείριση λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής κατά τη σύσταση, εκπλήρωση ή λύση αστικών ενοχών, κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 1, σημεία 5 έως 8.»

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

11 Ο H. J. Maniero είναι Ιταλός υπήκοος ο οποίος έχει γεννηθεί και κατοικεί στη Γερμανία. Το 2013, απέκτησε τον πανεπιστημιακό τίτλο Bachelor of Laws στο πανεπιστήμιο Haybusak στο Ερεβάν (Αρμενία).

12 Το Ίδρυμα είναι σωματείο καταχωρισμένο στη Γερμανία και έχει ως αντικείμενο την προώθηση, ιδίως με τη χορήγηση υποτροφιών, της πανεπιστημιακής εκπαιδεύσεως των νέων οι οποίοι, λαμβανομένης υπόψη της σημασίας των δεξιοτήτων τους στον επιστημονικό ή τον καλλιτεχνικό τομέα, καθώς και της προσωπικότητάς τους, μπορούν να παράσχουν ειδικές υπηρεσίες προς το γενικό συμφέρον.

13 Με μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου της 11ης Δεκεμβρίου 2013, ο H. J. Maniero ζήτησε από το Ίδρυμα να τον πληροφορήσει για τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για τη λήψη υποτροφίας στο πλαίσιο ενός προγράμματος του Ιδρύματος που ονομάζεται «Bucerius Jura» (στο εξής: πρόγραμμα Bucerius Jura), του οποίου στόχος είναι να ενθαρρύνει σχέδια έρευνας ή νομικών σπουδών στην αλλοδαπή.

14 Με μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου της 17ης Ιανουαρίου 2014, το Ίδρυμα ενημέρωσε τον H. J. Maniero ότι η χορήγηση υποτροφίας προϋπέθετε επιτυχή συμμετοχή στην κρατική εξέταση πρώτου επιπέδου για νομικές σπουδές (Erste Juristische Staatsprüfung).

15 Με μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου της ίδιας ημέρας, ο ενδιαφερόμενος απάντησε στο Ίδρυμα ότι ο πανεπιστημιακός τίτλος που είχε λάβει στην Αρμενία μετά από πέντε έτη σπουδών ήταν συγκρίσιμος με την κρατική εξέταση δευτέρου επιπέδου για νομικές σπουδές (Zweite Juristische Staatsprüfung), καθόσον παρείχε στον κάτοχό του τη δυνατότητα να ασκεί, στην τρίτη αυτή χώρα, το λειτούργημα του δικαστή και το επάγγελμα του δικηγόρου. Προσέθεσε ότι η απαιτούμενη προϋπόθεση για τη λήψη της υποτροφίας στο πλαίσιο του προγράμματος Bucerius Jura παραβίαζε ενδεχομένως τη γενική αρχή της ίσης μεταχειρίσεως, καθόσον συνιστούσε δυσμενή διάκριση λόγω εθνοτικής ή κοινωνικής καταγωγής.

16 Ο H. J. Maniero δεν υπέβαλε, εντός της προβλεπόμενης προς τούτο προθεσμίας, υποψηφιότητα για τη λήψη υποτροφίας στο πλαίσιο του προμνησθέντος προγράμματος. Σε μεταγενέστερη επικοινωνία με το Ίδρυμα, ο H. J. Maniero ισχυρίστηκε ότι η αρνητική στάση του πρώτου τον είχε αποτρέψει από την υποβολή υποψηφιότητας.

17 Ο H. J. Maniero άσκησε αγωγή κατά του Ιδρύματος με αίτημα την παύση και τη μη επανάληψη της δυσμενούς διακρίσεως λόγω της ηλικίας ή της καταγωγής του, την καταβολή ποσού 18 734,60 ευρώ, καθώς και την αναγνώριση της υποχρεώσεως του Ιδρύματος να καταβάλει επιπλέον αποζημίωση για έξοδα ταξιδίου.

18 Κατόπιν απορρίψεως της αγωγής και της εφέσεώς του από τα γερμανικά δικαστήρια πρώτου και δευτέρου βαθμού, ο H. J. Maniero άσκησε αναίρεση ενώπιον του Bundesgerichtshof (Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου, Γερμανία).

19 Το αιτούν δικαστήριο φρονεί ότι η επίλυση της διαφοράς εξαρτάται, πρώτον, από το αν η εκ μέρους καταχωρισμένου σωματείου χορήγηση υποτροφιών με σκοπό την προώθηση σχεδίων έρευνας ή σπουδών στην αλλοδαπή εμπίπτει στον όρο «εκπαίδευση», κατά το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ′, της οδηγίας 2000/43. Στο πλαίσιο αυτό, το Bundesgerichtshof (Ομοσπονδιακό Δικαστήριο) σημειώνει ότι η πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την έκδοση της οδηγίας αυτής αναφερόταν «στην εκπαίδευση, συμπεριλαμβανομένων των επιχορηγήσεων και υποτροφιών, με πλήρη σεβασμό των αρμοδιοτήτων των κρατών μελών όσον αφορά το περιεχόμενο της εκπαίδευσης και την οργάνωση των εκπαιδευτικών συστημάτων και την πολιτιστική και γλωσσική τους πολυμορφία». Διερωτάται επομένως ως προς τους λόγους για τους οποίους διατηρήθηκε τελικά μόνον ο όρος «εκπαίδευση».

20 Δεύτερον, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι η επίλυση της διαφοράς εξαρτάται επιπλέον από το αν, στο πλαίσιο της χορηγήσεως των υποτροφιών αυτών, η προϋπόθεση σχετικά με την επιτυχή συμμετοχή στην κρατική εξέταση πρώτου επιπέδου για νομικές σπουδές εισάγει έμμεση διάκριση, κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 2, στοιχείο β′, της οδηγίας 2000/43, εις βάρος πολίτη της Ένωσης ο οποίος απέκτησε συγκρίσιμο δίπλωμα εκτός της Ένωσης, όταν η επιλογή του τόπου αποκτήσεως του διπλώματος είναι εντελώς άσχετη με την εθνοτική καταγωγή του ενδιαφερόμενου, ο δε τελευταίος, δεδομένου ότι κατοικεί στη Γερμανία και ομιλεί με ευχέρεια τη γερμανική γλώσσα, θα είχε τη δυνατότητα να παρακολουθήσει νομικές σπουδές στη Γερμανία και να υποβληθεί εκεί στην κρατική εξέταση πρώτου επιπέδου για νομικές σπουδές.

21 Ασφαλώς, όπως ισχυρίζεται ο H. J. Maniero, τέτοια προϋπόθεση θα είχε ως αποτέλεσμα να περιέρχονται σε μειονεκτική θέση τα πρόσωπα αλλοδαπής εθνοτικής καταγωγής που κατέχουν ισότιμο δίπλωμα αποκτηθέν στην αλλοδαπή, στην περίπτωση που δεν θα μπορούσαν να έχουν σπουδάσει στη Γερμανία, τουλάχιστον όχι με ευκολία.

22 Εντούτοις, το Bundesgerichtshof (Ομοσπονδιακό Δικαστήριο) διατηρεί αμφιβολίες ως προς το αν ο H. J. Maniero ανήκει σε τέτοια ομάδα που περιέρχεται σε μειονεκτική θέση. Συγκεκριμένα, κατά το αιτούν δικαστήριο, αφενός, ο H. J. Maniero ομιλεί τέλεια τη γερμανική γλώσσα, κατοικεί στη Γερμανία και μπορούσε, επομένως, να σπουδάσει χωρίς δυσκολία στο κράτος μέλος αυτό. Επιπλέον, η επιλογή του να αποκτήσει πτυχίο στην Αρμενία δεν σχετιζόταν με την εθνοτική του καταγωγή.

23 Αφετέρου, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι, όπως προκύπτει από τη σκέψη 60 της αποφάσεως της 16ης Ιουλίου 2015, CHEZ Razpredelenie Bulgaria (C-83/14, EU:C:2015:480), ο όρος «διάκριση λόγω εθνοτικής καταγωγής» στο άρθρο 1 και στο άρθρο 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43, μπορεί να εφαρμοσθεί ανεξαρτήτως του εάν το οικείο μέτρο θίγει πρόσωπα τα οποία έχουν συγκεκριμένη εθνοτική καταγωγή ή πρόσωπα τα οποία, χωρίς να έχουν την εν λόγω καταγωγή, υφίστανται, από κοινού με τα πρώτα, το μειονέκτημα που συνεπάγεται το μέτρο αυτό.

24 Τρίτον, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, τίθεται, κατά το αιτούν δικαστήριο, το ζήτημα αν ο στόχος της εκπαιδευτικής πολιτικής που επιδιώκει το πρόγραμμα Bucerius Jura, που δεν συναρτάται με κριτήρια που εισάγουν διακρίσεις, συνιστά αντικειμενική δικαιολόγηση, κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 2, στοιχείο β′, της οδηγίας 2000/43.

25 Κατά το περιεχόμενο της προσκλήσεως για υποβολή υποψηφιοτήτων, στόχος του προγράμματος Bucerius Jura είναι, με τη στήριξη που παρέχει σε σχέδια έρευνας ή σπουδών στην αλλοδαπή, να παράσχει σε όσους έχουν ολοκληρώσει νομικές σπουδές στη Γερμανία και διαθέτουν ιδιαίτερα προσόντα, τη δυνατότητα να γνωρίσουν αλλοδαπά συστήματα δικαίου και να αποκτήσουν εμπειρία στην αλλοδαπή και γλωσσικές γνώσεις. Δεδομένου δε ότι ο στόχος αυτός ουδόλως συναρτάται με κάποιο κριτήριο που εισάγει δυσμενείς διακρίσεις, το αιτούν δικαστήριο φρονεί ότι η πρακτική του Ιδρύματος δεν συνιστά έμμεση διάκριση.

26 Υπό τις περιστάσεις αυτές, το Bundesgerichtshof (Ομοσπονδιακό Δικαστήριο) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Καλύπτει η έννοια της “εκπαίδευσης” κατά το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ′, της οδηγίας [2000/43] την απονομή υποτροφιών εκ μέρους σωματείου με σκοπό την προώθηση σχεδίων ερευνών ή σπουδών στην αλλοδαπή;

2) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα:

Σε σχέση με την απονομή των υποτροφιών που μνημονεύονται στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, συντρέχει έμμεση διάκριση κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 2, στοιχείο β′, της οδηγίας [2000/43] σε βάρος υποψηφίου, λόγω της προϋποθέσεως για την υποβολή υποψηφιότητας η οποία συνίσταται στην επιτυχή ολοκλήρωση της κρατικής εξετάσεως πρώτου επιπέδου για τις νομικές σπουδές στη Γερμανία, εάν ο υποψήφιος, ο οποίος είναι πολίτης της Ένωσης, έχει αποκτήσει αντίστοιχο τίτλο σπουδών σε κράτος που δεν είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, χωρίς η επιλογή του τόπου αποκτήσεως του τίτλου σπουδών να συνδέεται με την εθνοτική του καταγωγή, ενώ είχε τη δυνατότητα να συμμετάσχει, όπως και ένας ημεδαπός, στην κρατική εξέταση πρώτου επιπέδου για τις νομικές σπουδές στη Γερμανία κατόπιν νομικών σπουδών στην ημεδαπή, καθόσον κατοικεί στην ημεδαπή και ομιλεί με ευχέρεια τη γερμανική γλώσσα;

Είναι κρίσιμο, συναφώς, το ότι το πρόγραμμα υποτροφιών, χωρίς να λαμβάνει υπόψη κριτήρια που εισάγουν διακρίσεις, προωθεί σχέδια ερευνών ή σπουδών στην αλλοδαπή με σκοπό να παράσχει σε όσους έχουν ολοκληρώσει τις νομικές σπουδές στη Γερμανία τη δυνατότητα να γνωρίσουν αλλοδαπά συστήματα δικαίου, καθώς και να αποκτήσουν εμπειρία διαμονής στην αλλοδαπή;»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του πρώτου ερωτήματος

27 Με το πρώτο ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί από το Δικαστήριο να διευκρινισθεί αν το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ′, της οδηγίας 2000/43 έχει την έννοια ότι η εκ μέρους ιδιωτικού ιδρύματος χορήγηση υποτροφιών για την επιδότηση σχεδίων έρευνας ή σπουδών στην αλλοδαπή εμπίπτει στον όρο «εκπαίδευση», κατά την έννοια της διατάξεως αυτής.

28 Προκαταρκτικώς, πρέπει να σημειωθεί ότι, όπως προκύπτει από την ενώπιον του Δικαστηρίου δικογραφία, το πρόγραμμα Bucerius Jura αποσκοπεί βασικά στην προώθηση της προσβάσεως σε σχέδια έρευνας ή σε πανεπιστημιακές νομικές σπουδές στην αλλοδαπή, μέσω της χορηγήσεως στους συμμετέχοντες χρηματικών παροχών που περιλαμβάνουν πλήρη υποτροφία ύψους 1 000 ευρώ μηνιαίως ή, εάν οι σπουδές πραγματοποιούνται στο Ηνωμένο Βασίλειο ή στις Ηνωμένες Πολιτείες, ύψους 1 500 ευρώ, ένα εφάπαξ επίδομα ενάρξεως σπουδών ύψους 500 ευρώ, την επιστροφή των εξόδων ταξιδίου, καθώς και κάλυψη των διδάκτρων μέχρι του μέγιστου ποσού των 12 500 ευρώ, εκ των οποίων τα δίδακτρα ύψους μέχρι 5 000 ευρώ καλύπτονται εξ ολοκλήρου, πέραν δε του ποσού αυτού καλύπτονται σε ποσοστό 50 %.

29 Συνεπώς, πρέπει να εξετασθεί αν ο όρος «εκπαίδευση», κατά την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ′, της οδηγίας 2000/43, περιλαμβάνει την πρόσβαση στην εκπαίδευση και, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, αν υποτροφίες, όπως οι χορηγούμενες στο πλαίσιο του προγράμματος Bucerius Jura, ενδέχεται να εμπίπτουν στον όρο αυτό.

30 Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι, ελλείψει οιουδήποτε ορισμού του όρου «εκπαίδευση» στην οδηγία 2000/43, η σημασία και το περιεχόμενο του όρου αυτού πρέπει να καθορίζονται, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, σύμφωνα με το σύνηθες νόημά του στην καθημερινή γλώσσα, λαμβανομένου υπόψη του πλαισίου εντός του οποίου αυτός χρησιμοποιείται και των σκοπών που επιδιώκει η ρύθμιση στην οποία εντάσσεται (βλ., κατ' αναλογίαν, απόφαση της 3ης Σεπτεμβρίου 2014, Deckmyn και Vrijheidsfonds, C-201/13, EU:C:2014:2132, σκέψη 19 καθώς και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

31 Κατ' αρχάς, όπως επισήμανε η γενική εισαγγελέας στα σημεία 22 και 23 των προτάσεών της, ως «εκπαίδευση» νοείται, υπό το σύνηθες νόημα του όρου στην καθημερινή γλώσσα, οι πράξεις ή οι διαδικασίες με τις οποίες μεταδίδονται ή αποκτώνται, μεταξύ άλλων, πληροφορίες, γνώσεις, αντιλήψεις, νοοτροπίες, αξίες, δεξιότητες, ικανότητες ή συμπεριφορές.

32 Ωστόσο, μολονότι δεν χωρεί αμφιβολία ως προς το ότι εμπίπτουν στον όρο «εκπαίδευση», κατά το σύνηθες νόημά του στην καθημερινή γλώσσα, οι έρευνες και οι πανεπιστημιακές νομικές σπουδές την πρόσβαση στις οποίες επιδιώκει να προωθήσει το πρόγραμμα Bucerius Jura, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι ο εν λόγω όρος αυτός καθαυτόν δεν περιλαμβάνει, εκ πρώτης όψεως, την πρόσβαση στην εκπαίδευση ούτε τη χορήγηση χρηματικών παροχών όπως οι επίμαχες στην υπόθεση της κύριας δίκης.

33 Περαιτέρω, όσον αφορά το κανονιστικό πλαίσιο εντός του οποίου χρησιμοποιείται ο όρος «εκπαίδευση», πρέπει να σημειωθεί ότι αυτός περιλαμβάνεται στο άρθρο 3 της οδηγίας 2000/43. Το άρθρο δε αυτό αφορά το καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής της εν λόγω οδηγίας, η οποία αποσκοπεί, σύμφωνα με το πρώτο της άρθρο, στη θέσπιση πλαισίου για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, με στόχο να πραγματωθεί στα κράτη μέλη η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως.

34 Τέλος, όσον αφορά τους σκοπούς που επιδιώκει η ανωτέρω οδηγία, η αιτιολογική της σκέψη 16 αναφέρει ότι είναι σημαντικό να προστατεύονται όλα τα φυσικά πρόσωπα από διακρίσεις λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής.

35 Όσον αφορά ειδικότερα το καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2000/43, από την αιτιολογική της σκέψη 12 προκύπτει ότι, προκειμένου να εξασφαλισθεί η ανάπτυξη δημοκρατικών και ανεκτικών κοινωνιών οι οποίες θα επιτρέπουν τη συμμετοχή παντός, ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, μια συγκεκριμένη δράση στον τομέα των διακρίσεων λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής πρέπει, μεταξύ άλλων, να καλύπτει τομείς όπως οι απαριθμούμενοι στο άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής (αποφάσεις της 12ης Μαΐου 2011, Runevič-Vardyn και Wardyn, C-391/09, EU:C:2011:291, σκέψη 41, καθώς και της 16ης Ιουλίου 2015, CHEZ Razpredelenie Bulgaria, C-83/14, EU:C:2015:480, σκέψη 40).

36 Συνεπώς, όπως έχει κρίνει το Δικαστήριο, λαμβανομένων υπόψη του αντικειμένου της οδηγίας 2000/43 και της φύσεως των δικαιωμάτων τα οποία αυτή προστατεύει, καθώς και του γεγονότος ότι η οδηγία αυτή αποτελεί την έκφραση, στον οικείο τομέα, της αρχής της ισότητας, η οποία συγκαταλέγεται στις γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης και κατοχυρώνεται στο άρθρο 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το πεδίο εφαρμογής της εν λόγω οδηγίας δεν μπορεί να ερμηνεύεται συσταλτικά (αποφάσεις της 12ης Μαΐου 2011, Runevič-Vardyn και Wardyn, C-391/09, EU:C:2011:291, σκέψη 43, καθώς και της 16ης Ιουλίου 2015, CHEZ Razpredelenie Bulgaria, C-83/14, EU:C:2015:480, σκέψη 42).

37 Όπως επισήμανε όμως, η γενική εισαγγελέας στα σημεία 32 και 34 των προτάσεών της, η τελολογική ερμηνεία του όρου «εκπαίδευση», κατά την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', της οδηγίας 2000/43, επιβάλλει, πρώτον, να θεωρηθεί η πρόσβαση στην εκπαίδευση μια από τις ουσιώδεις πτυχές του όρου αυτού, δεδομένου ότι δεν είναι δυνατόν να υπάρξει εκπαίδευση χωρίς δυνατότητα

προσβάσεως σε αυτήν και, ως εκ τούτου, εάν επιτρεπόταν η εισαγωγή διακρίσεων κατά το στάδιο προσβάσεως στην εκπαίδευση δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί ο σκοπός της οδηγίας που συνίσταται στην καταπολέμηση των διακρίσεων στον τομέα της εκπαιδεύσεως.

38 Δεύτερον, τα έξοδα που συνεπάγεται η συμμετοχή σε ένα σχέδιο έρευνας ή εκπαιδευτικό πρόγραμμα πρέπει να λογίζονται ως συστατικά στοιχεία της προσβάσεως στην εκπαίδευση και, επομένως, εμπίπτοντα στον όρο «εκπαίδευση», στο μέτρο που η πρόσβαση στο εν λόγω σχέδιο ή πρόγραμμα ενδέχεται να εξαρτάται από τη διαθεσιμότητα των χρηματικών πόρων που χρειάζονται για τη συμμετοχή αυτή.

39 Συνεπώς, πρέπει να γίνει δεκτό ότι οι χρηματικές παροχές υπό τη μορφή υποτροφιών εμπίπτουν στον όρο «εκπαίδευση», κατά την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ′, της οδηγίας 2000/43, όταν υφίσταται αρκούντως στενός σύνδεσμος μεταξύ των χρηματικών αυτών παροχών και της συμμετοχής σε ένα σχέδιο έρευνας ή σε ένα ειδικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα που εμπίπτει και αυτό στον ανωτέρω όρο. Τούτο συμβαίνει, ιδίως, όταν οι χρηματικές αυτές παροχές συνδέονται με τη συμμετοχή των δυνητικών υποψηφίων σε ένα τέτοιο σχέδιο έρευνας ή σπουδών, έχουν ως σκοπό την πλήρη ή μερική άρση των ενδεχόμενων οικονομικής φύσεως εμποδίων στη συμμετοχή αυτή και είναι πρόσφορες για την επίτευξη του εν λόγω σκοπού.

40 Υπό την επιφύλαξη της εξακριβώσεως από το αιτούν δικαστήριο, τούτο φαίνεται να συμβαίνει στην περίπτωση των επίμαχων στην υπόθεση της κύριας δίκης υποτροφιών, στο μέτρο που αυτές δύνανται προφανώς να άρουν πλήρως ή εν μέρει τα ενδεχόμενα οικονομικής φύσεως εμπόδια στη συμμετοχή σε σχέδια έρευνας ή σε προγράμματα πανεπιστημιακών νομικών σπουδών στην αλλοδαπή, καθόσον συμβάλλουν στην παροχή προς τους ενδιαφερόμενους υποψηφίους της δυνατότητας να αντιμετωπίσουν τα έξοδα ταξιδιού και το υψηλότερο κόστος διαβίωσης συνεπεία της μεταβάσεως στην αλλοδαπή, καθώς και τα δίδακτρα που σχετίζονται με τα εν λόγω σχέδια έρευνας ή εκπαιδευτικά προγράμματα.

41 Αντιθέτως προς ό,τι υποστηρίζουν το Ίδρυμα και η Γερμανική Κυβέρνηση, οι ως άνω διαπιστώσεις δεν αναιρούνται από στοιχεία που αντλούνται από το ιστορικό θεσπίσεως του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ′, της οδηγίας 2000/43, ούτε από την οικονομία της διατάξεως αυτής.

42 Πράγματι, αφενός, όπως επισήμανε η γενική εισαγγελέας στο σημείο 43 των προτάσεών της, από το ιστορικό θεσπίσεως του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ′, της οδηγίας 2000/43 δεν προκύπτει αδιαμφισβήτητα ότι η διαγραφή, κατά τη νομοθετική διαδικασία, της φράσεως «συμπεριλαμβανομένων των επιχορηγήσεων και υποτροφιών, με πλήρη σεβασμό των αρμοδιοτήτων των κρατών μελών όσον αφορά το περιεχόμενο της εκπαίδευσης και την οργάνωση των εκπαιδευτικών συστημάτων και την πολιτιστική και γλωσσική τους πολυμορφία», την οποία περιελάμβανε η αρχική πρόταση της Επιτροπής για τη θέσπιση της εν λόγω οδηγίας, υπαγορεύθηκε από τη βούληση του νομοθέτη της Ένωσης να περιορίσει το πεδίο εφαρμογής της διατάξεως αυτής.

43 Αφετέρου, όπως επισήμανε η γενική εισαγγελέας στα σημεία 44 και 45 των προτάσεών της, ούτε το γεγονός ότι το άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43 διευκρινίζει με συμπληρωματικά στοιχεία το περιεχόμενο των περισσότερων από τους όρους που αυτό απαριθμεί ούτε το γεγονός ότι η επαγγελματική κατάρτιση μνημονεύεται ρητώς στο άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο β′, της οδηγίας αυτής επιβάλλουν συσταλτική ερμηνεία του όρου «εκπαίδευση», κατά την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ′, της εν λόγω οδηγίας, η οποία θα αντέβαινε στους σκοπούς της τελευταίας, όπως αυτοί υπομνήσθηκαν στις σκέψεις 34 έως 36 της παρούσας αποφάσεως.

44 Λαμβανομένων υπόψη όλων των προεκτεθεισών σκέψεων, στο πρώτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ′, της οδηγίας 2000/43 έχει την έννοια ότι η εκ μέρους ιδιωτικού ιδρύματος χορήγηση υποτροφιών για την επιδότηση σχεδίων έρευνας ή σπουδών στην αλλοδαπή εμπίπτει στον όρο «εκπαίδευση», κατά την έννοια της διατάξεως αυτής, όταν υφίσταται αρκούντως στενός σύνδεσμος μεταξύ των χορηγούμενων χρηματικών παροχών και της

συμμετοχής στα εν λόγω σχέδια έρευνας ή σπουδών που εμπίπτουν και αυτά στον όρο «εκπαίδευση». Τούτο συμβαίνει, ιδίως, όταν οι χρηματικές αυτές παροχές συνδέονται με τη συμμετοχή των δυνητικών υποψηφίων σε ένα τέτοιο σχέδιο έρευνας ή σπουδών, έχουν ως σκοπό την πλήρη ή μερική άρση των ενδεχόμενων οικονομικής φύσεως εμποδίων στη συμμετοχή αυτή και είναι πρόσφορες για την επίτευξη του εν λόγω σκοπού.

Επί του δευτέρου ερωτήματος

45 Με το δεύτερο ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινισθεί αν το άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο β', της οδηγίας 2000/43 έχει την έννοια ότι το γεγονός ότι ένα εδρεύον σε κράτος μέλος ιδιωτικό ίδρυμα χορηγεί υποτροφίες για την επιδότηση σχεδίων έρευνας ή νομικών σπουδών στην αλλοδαπή μόνον στους υποψηφίους εκείνους, οι οποίοι έχουν επιτύχει, στο εν λόγω κράτος μέλος, σε εξέταση στα νομικά, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, συνιστά έμμεση διάκριση λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, κατά την έννοια της ανωτέρω διατάξεως.

46 Κατά το προμνησθέν άρθρο, έμμεση διάκριση συντρέχει όταν μια εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική μπορεί να περιαγάγει πρόσωπα συγκεκριμένης φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα πρόσωπα, εκτός εάν η διάταξη, το κριτήριο ή η πρακτική αυτή δικαιολογείται αντικειμενικά από έναν θεμιτό σκοπό, τα δε μέσα επιτεύξεως του σκοπού αυτού είναι πρόσφορα και αναγκαία.

47 Ο όρος «μειονεκτική θέση», κατά τη διάταξη αυτή, πρέπει να γίνει αντιληπτός υπό την έννοια ότι είναι ιδίως τα πρόσωπα συγκεκριμένης φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής αυτά που περιέρχονται σε μειονεκτική θέση λόγω της κρίσιμης διατάξεως, κριτηρίου ή πρακτικής (βλ., συναφώς, αποφάσεις της 16ης Ιουλίου 2015, CHEZ Razpredelenie Bulgaria, C-83/14, EU:C:2015:480, σκέψη 100, και της 6ης Απριλίου 2017, Jyske Finans, C-668/15, EU:C:2017:278, σκέψη 27).

48 Η ως άνω έννοια εφαρμόζεται επομένως μόνον όταν το φερόμενο ως εισάγον διακρίσεις μέτρο έχει ως αποτέλεσμα να περιέρχονται σε μειονεκτική θέση πρόσωπα συγκεκριμένης εθνοτικής καταγωγής. Επιπλέον, η ύπαρξη δυσμενούς μεταχειρίσεως δεν είναι δυνατόν να διαπιστώνεται κατά τρόπο γενικό και αφηρημένο, αλλά κατά τρόπο ειδικό και συγκεκριμένο, λαμβανομένης υπόψη της επίμαχης ευνοϊκής μεταχειρίσεως (απόφαση της 6ης Απριλίου 2017, Jyske Finans, C-668/15, EU:C:2017:278, σκέψεις 31 και 32).

49 Εν προκειμένω, δεν αμφισβητείται ότι η ευνοούμενη από το Ίδρυμα κατηγορία όσον αφορά τη χορήγηση των επίμαχων στην υπόθεση της κύριας δίκης υποτροφιών περιλαμβάνει τα πρόσωπα εκείνα που πληρούν την προϋπόθεση περί επιτυχούς συμμετοχής στην κρατική εξέταση πρώτου επιπέδου για νομικές σπουδές, ενώ η κατηγορία που υφίσταται δυσμενή μεταχείριση αποτελείται από το σύνολο των προσώπων που δεν πληρούν την προϋπόθεση αυτή.

50 Πλην όμως, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι, όπως και υπό τις περιστάσεις της υποθέσεως επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση της 6ης Απριλίου 2017, Jyske Finans (C-668/15, EU:C:2017:278), από κανένα στοιχείο της ενώπιον του Δικαστηρίου δικογραφίας δεν προκύπτει ότι τα άτομα συγκεκριμένης εθνοτικής καταγωγής θίγονται περισσότερο από την εν λόγω προϋπόθεση περί επιτυχούς συμμετοχής στην κρατική εξέταση πρώτου επιπέδου για νομικές σπουδές, από ό,τι εκείνα άλλων εθνοτήτων.

51 Ως εκ τούτου, αποκλείεται, εν πάση περιπτώσει, η διαπίστωση έμμεσης δυσμενούς διακρίσεως λόγω μιας τέτοιας προϋποθέσεως.

52 Επομένως, στο δεύτερο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο β', της οδηγίας 2000/43 έχει την έννοια ότι το γεγονός ότι ένα εδρεύον σε κράτος μέλος ιδιωτικό ίδρυμα χορηγεί υποτροφίες για την επιδότηση σχεδίων έρευνας ή νομικών σπουδών στην αλλοδαπή

μόνον στους υποψηφίους εκείνους οι οποίοι έχουν επιτύχει, στο εν λόγω κράτος μέλος, σε εξέταση στα νομικά, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, δεν συνιστά έμμεση διάκριση λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, κατά την έννοια της ανωτέρω διατάξεως.

Επί των δικαστικών εξόδων

53 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (πρώτο τμήμα) αποφαίνεται:

1) **Το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', της οδηγίας 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής, έχει την έννοια ότι η εκ μέρους ιδιωτικού ιδρύματος χορήγηση υποτροφιών για την επιδότηση σχεδίων έρευνας ή σπουδών στην αλλοδαπή εμπίπτει στον όρο «εκπαίδευση», κατά την έννοια της διατάξεως αυτής, όταν υφίσταται αρκούντως στενός σύνδεσμος μεταξύ των χορηγούμενων χρηματικών παροχών και της συμμετοχής στα εν λόγω σχέδια έρευνας ή σπουδών που εμπίπτουν και αυτά στον όρο «εκπαίδευση». Τούτο συμβαίνει, ιδίως, όταν οι χρηματικές αυτές παροχές συνδέονται με τη συμμετοχή των δυνητικών υποψηφίων σε ένα τέτοιο σχέδιο έρευνας ή σπουδών, έχουν ως σκοπό την πλήρη ή μερική άρση των ενδεχόμενων οικονομικής φύσεως εμποδίων στη συμμετοχή αυτή και είναι πρόσφορες για την επίτευξη του εν λόγω σκοπού.**

2) **Το άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο β', της οδηγίας 2000/43 έχει την έννοια ότι το γεγονός ότι ένα εδρεύον σε κράτος μέλος ιδιωτικό ίδρυμα χορηγεί υποτροφίες για την επιδότηση σχεδίων έρευνας ή νομικών σπουδών στην αλλοδαπή μόνον στους υποψηφίους εκείνους οι οποίοι έχουν επιτύχει, στο εν λόγω κράτος μέλος, σε εξέταση στα νομικά, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, δεν συνιστά έμμεση διάκριση λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, κατά την έννοια της ανωτέρω διατάξεως.**

(υπογραφές)